

Az Ige szerinti reformáció és a szentségek megújítása

Most, hogy Luthert már biztonságban tudjuk Wartburg várában, figyelmünket azokra a kérdésekre fordíthatjuk, amelyek a Rómával való nézeteltéréséből fakadtak. Luther úgy látta, hogy amit tett, az voltaképpen az Ige szerinti reformáció és a szentségek megújítása, más szóval az egyház tanításainak és alapvető rítusainak a megújítása volt. Az Ige szerinti reformáció két nagyobb kérdéskört ölelt fel: a szoteriológia (a teológia megváltással foglalkozó ága) és a tekintély (abban az esetben, ha vallási kérdésekre keresünk választ). A szentségek megújítása az Ige megújító erejének az eredménye, és azokra a szertartásokra vonatkozik, melyek végigkísérnek az emberi élet minden ciklusán, születéstől a halálig – legalábbis a katolikus gondolkodás szerint. A soron következő fejezetben ezeket a kérdéseket fogjuk áttekinteni.

Az üdvözítő kegyelem

Ahhoz, hogy az üdvözülésre vonatkozó lutheri tanítást megértsük, előbb meg kell értenünk a késő középkori katolicizmus idevágó tanítását. A katolikus teológusoknak több, egymással versenyre kelő elgondolása volt arról, hogyan juthat az ember a

mennybe. A miszticizmus teológusai, például Johannes Tauler is, úgy érveltek, hogy mindnyájan isteni szikrát hordozunk magunkban, melyet fel kell szítanunk a szeretet lángjaivá ahhoz, hogy üdvösséget nyerjünk. A tudós teológusok, vagyis a skolasztikusok körében két fő irányzat alakult ki. A realista nézet – melyet a domonkosrendiek vallottak, s melyet fő teológusuk, Aquinói Szent Tamás dolgozott ki – azt tartotta, hogy keresztelekor kegyelmet kapunk, utána pedig lelki együttműködésre van szükségünk ezzel a kegyelemmel, s ennek a hozadéka még több kegyelem; ha tehát folytatjuk az együttműködést, akkor erőfeszítéseink jutalmaként elnyerhetjük az üdvösséget. A nominalista álláspont hívei – a ferencesrendiek és teológusaik, például William Ockham – azt vallották, hogy az üdvözülés folyamatát a magunk erkölcsi erőfeszítésével kezdjük el, Isten pedig kegyelmi állapottal jutalmazza ezt az erőfeszítést, ami bennünket még nagyobb erkölcsi erőfeszítésre tesz alkalmassá, és ennek lesz eredménye az üdvösség. Luther az erfurti egyetemen megismerkedett a nominalizmus teológiájával, és olvasta Taulert is, s így ismerte legalább ezt a két választási lehetőséget. Viszont a kolostorban szerzett tapasztalata alapján mindkettőt határozottan elutasította.

Luther mintaszerzetes volt. Miután lemondott a jókora keresettel kecsegtető ügyvédi karierról, és kolostorba vonult, életét annak a belső igyekezetnek szentelte, hogy felszítsa magában az isteni szeretet lángját. Tevékenyen részt vett minden lehetséges hitbuzgalmi gyakorlaton, és rendszeresen élt a szentségekkel. De ezek mégsem hoztak számára megnyugvást. A büntudat görcsei csak akkor oldódtak fel benne, amikor felismerte, hogy az üdvösség egyedül Isten kegyelméből van. Luther úgy érvelt, hogy Krisztus kereszthalála, feltámadása és mennybemenetele

tökéletesen elég bűneink bocsánatára, és azt állítani, hogy mi bármivel is hozzájárulhatunk üdvözülésünkhöz, az istenkáromlás határát súrolja, mert eszerint a saját erőfeszítésünkből teszünk hozzá Krisztus munkájához. Bűnbocsánatot egyedül csak Krisztus munkája folytán nyerünk, melyet Isten irgalmából kapunk meg, érdemünkön felül, a kegyelem hit által kapott ajándékaként. Ez alapján Luther arra a következtetésre jutott, hogy a katolikus szoteriológia-tan alapjaiban elhibázott. Elvetette Tauler misztikus teológiáját, mert ennek az isteni szikrára vonatkozó elgondolása ellentétben állt azzal, hogy minden képességünk megromlott, és alá van vetve a bűn hatalmának (ezt a tant nevezzük eredendő bűnnek). Továbbá, Tauler a megváltás megszerzésének a gondját áttette a mi vállunkra, megkisebbitve ezzel Krisztus tökéletes elégtételét. Holott Pál apostol szerint megváltásunkat a hit, nem pedig a szeretet munkálja, tehát Tauler eleve rossz helyen keresgélt. Luther elutasította azt a nominalista elképzelést is, hogy üdvösségünk folyamatát az erkölcsi erőfeszítések indítják el; a nominalizmus ezzel újra az eredendő bűnt tagadta, és a pelagianizmus ősi eretnekségét élesztette újra (az irányzatot Pelagiusról, az ötödik századi brit szerzetesről nevezték el, aki azt állította, hogy üdvözülésünket saját erőnkből nyerjük el). Amikor Cajetan bíboros, domonkosrendi teológus, Luther egyik első ellenfele rámutatott arra, hogy Luthernek a nominalizmussal szembeni kifogása nem érvényes Aquinói Szent Tamás realista álláspontjára, Luther rögtön azzal vágott vissza, hogy a realista álláspont sem sokkal jobb. Bár a realisták elismerik, hogy az üdvözülés folyamatának elején szükség van a kegyelemre, mindazonáltal vallják, hogy emberi erőfeszítéssel nyerjük el bemenetelünket a meny-

nyek országába; ez tanításukat szemipelagianizmussá teszi, ami ugyancsak eretnekség.

Luther teológiája tehát egyrészt bibliatanulmányjaiból fejlődött ki – amint ezt az előző fejezetben olvashattuk –, másrészt a korabeli katolikus teológiával folytatott vitájából, és személyes, kolostori tapasztalataiból. A megváltás folyamatára vonatkozó tanítása két latin szókapcsolatban tisztult le. Az első a sola gratia: „egyedül kegyelemből” üdvözülünk. Miután a katolikus teológia ezzel többé-kevésbé egyetértett, úgy értelmezve, hogy a kegyelmet a szentségek vagy a jó cselekedetek folytán kapjuk meg, a protestánsok hozzátették a sola fide-t, vagyis azt a tant, hogy az üdvözítő kegyelem „egyedül hit által” van, nem pedig a cselekedetek vagy a szentségek által. (Később látni fogjuk, hogy a szentségekkel valóban együtt jár a kegyelem, de nem az, amely a megváltáshoz szükséges. Továbbá a szentségek maguk is csak hit által hatékonyak, tehát ebben az esetben is a hit az a csatorna, melyen keresztül a kegyelem eljut hozzánk.) Hozzá kell tennem, hogy ez nem az egyetlen lehetséges megfogalmazása a protestáns álláspontnak. Valójában a kegyelmet hit által kapjuk meg, és a hitet a kegyelem szüli, ezek tehát egymást táplálják, és együtt üdvözítenek.

A kétségbe vont tekintély

Úgy tűnhet, hogy a katolikusokat és protestánsokat elválasztó két fő kérdés közül az a fontosabb, amely az üdvözülés módját kutatja. Sok tekintetben ez mégis másodragú volt, mert a tekintély kérdése sokkal lényegesebb lett, vagyis: hogyan találjuk

meg a hit igazságát. Az egész teológia áll vagy bukik ezen a kérdésen. A tizenhatodik században ebben a tekintetben három alapvető nézet létezett: a hagyományos katolikus felfogás, a humanisták nézetei (akik katolikusokként általában egyház-újító szándékkal léptek fel), és a Luther, illetve a protestánsok nézete. Vegyük sorra ezeket.

A katolicizmus évszázadokon át azt tanította, hogy az egyház tekintélye két elsődleges forrásból származik: a Szentírásból és a hagyományból. Szentírás a Biblia, vagyis az Ó- és Újtestamentum, hozzávéve az apokrifusokat a Septuagintából – amely az Ótestamentum görög fordítása –, ám ezeket sem a zsidók, sem a protestánsok nem tartják a Biblia részének. A középkorban a Biblia csak Szent Jeromos latin fordításában volt olvasható (Vulgata), amelyet az ötödik században készített. A Bibliát természetesen értelmezni kell, mert csak így válhat hasznunkra hitkérdéseink megválaszolásában. A középkori teológusok kidolgozták a Szentírás szövegének négy értelmét, amelyek valamennyi szakaszra ráillenek: a nyelvi-történelmi (historico-literalis – a legkevésbé érdekes), a misztikus-lelki (anagogicus), a jelképes (allegoricus) és az erkölcsi (tropologicus) értelmet. Például a bibliai „Jeruzsálem” szó jelenthet: (1) közel-keleti várost (nyelvi-történelmi értelem), (2) mennyországot, mert Jeruzsálem Isten városa volt (anagógikus értelem), (3) tisztességes életvitelt, ugyanazon okból (allegorikus értelem), és (4) politikai hatalmat, merthogy Jeruzsálem Izrael fővárosa (tropológikus értelem). Ha az értelmezés nem volt egészen világos, a katolikusok második tekintélyforrásukat, a hagyományt hívták segítségül, hogy tisztázzák a kérdést.

A hagyomány sokkal átfogóbb és összetettebb fogalom, mint gondolnánk. Részben azon a megfontoláson alapul, hogy a legtöbb dolgot, amit Jézus mondott vagy cselekedett, valójában nem jegyezték föl az evangéliumokban, ahogyan azt János maga is kimondja (Jn 21,25). No most már, ha magunk is apostolok lennénk, vajon elfelejtenénk-e vagy figyelmen kívül hagynánk-e azt a rengeteg dolgot, amit Jézus tanított nekünk? Elfelejtenénk-e a szavait, a beszédeit, a szűkebb csoportnak adott tanításait? Isten testté lett Fiának a szavai nemde vannak annyira értékesek, hogy azokat nem szabad elfelejtenünk? Ugye megtanítanánk ezeket tanítványainknak, kiváltképpen azoknak, akikben megláttuk az általunk alapított egyházak későbbi vezetőit? Pontosan ezzel érvelt a korai keresztény író, Iréneusz is, amikor elindította harcát a gnosztikusokkal, akik azt állították, hogy Jézus titkos szóbeli tanításainak a birtokában vannak. Ezeket a szóbeli tanításokat viszont, állítólag, az apostolok által alapított közösségek vezetőire bízta, és a püspökök apostoli szukcessziója révén az ortodox egyház őrzi. Egy idő után, a latin Nyugaton legalábbis, az apostoli utódlást első sorban a római egyházzal kapcsolták össze, mert a hagyomány szerint ennek volt első püspöke az apostolok feje, Péter.

De a hagyomány fogalma sokkal többet jelent, mint a korai püspökökre bízott szóbeli tanítás pusztá feltételezése: emellett Krisztus azon ígéretére is alapoz, mely szerint elküldi Szentlelkét, hogy elvezessen minket a teljes igazságra (János 16,13). A hagyomány így a Léleknek az egyházban megmutatkozó folyamatos útmutatását is jelenti. Beletartoznak a kiváló keresztény vezetők és „szentek” írásai, az egyházi zsinatok határozatai és rendeletei, és kiváltképpen a pápai nyilatkozatok, mert miután

a pápa az egyház feje, ő a tekintély fő forrása. Ám nem minden pápai megnyilatkozásnak van egyformán kötelező érvénye; miután a katolikus teológia a reformáció hatására továbbfejlődött, amikor a pápa ex cathedra szól Szent Péter trónusáról, az egyházzal teljes egyetértésben kell szólnia ahhoz, hogy nyilatkozata tévedhetetlen legyen. Ez olyan hatalom, mellyel a pápák ritkán éltek.

Bár a hagyomány fogalmával a legtöbb katolikus elégedett volt, az egyház megújítóinak, jelesül a humanistáknak mégis gondot jelentett. Először is, helyi vagy egyházi hagyományokkal igazoltak számos olyan gyakorlatot, vagy sok, egyházon belüli visszaélést, melyet a humanisták babonaságnak tartottak. Ugyanakkor, amint azt az első fejezetben jeleztük, a humanisták az ókori világ megszállottjai voltak, és ehhez akartak visszatérni, mert a tudás és igazság forrását láttak benne. A keresztény humanisták ezt az elvet az egyházra alkalmazták, és úgy gondolták, hogy a korai kereszténység mintájára kell megújítani. Más szóval a humanisták vallották, hogy a tekintély egyedüli és törvényszerű forrása az egyházban a Szentírás és a korai keresztény írók, vagyis az egyházatyák. Végül is az egyházatyák közelebb éltek Krisztus korához, és nem egy esetben közvetlen kapcsolatban álltak az apostolokkal. Bizonyára többet tudtak arról, amit Krisztus tanított, mint a későbbi írók; természetes, hogy a szavaik nagyobb súllyal estek a latba, mint azok a kiegészítések, melyeket az egyházi tanításokhoz a későbbi századokban tettek hozzá. A humanisták tehát megtartották a hagyomány fogalmát, de leszűkítették azokra a szerzőkre, akik a kereszténység történelmének első néhány századában éltek.

Jól képzett tudósokként a humanisták a középkori Biblia-tanulmányozás szokása ellen is tiltakoztak. Miután egyre jobban hozzá lehetett férni a Biblia görög és héber szövegéhez, a keresztény tudósok igyekeztek megszerezni a tanulmányozásukhoz szükséges nyelvi ismereteket. Az 1. fejezetben szó volt arról, hogy Lorenzo Valla, Erasmus és társaik elkezdtek szorgalmazni a Vulgata megjavítását vagy az Újtestamentum újrafordítását, ami igencsak vitatott indítvány volt, hiszen a középkori teológia nagy hányada a Vulgata szófordulatain alapuló hosszas érvelésláncolatok összessége volt. Néhány merészebb teológus hozzá is fogott lefordítani a Biblia egyes részeit a közép nyelvére, de próbálkozásuk olyan heves ellenállást váltott ki, amelyet még a Vulgata hitelességének a megkérdőjelezése esetében sem lehetett tapasztalni. A humanisták kétségbe vonták az Írás középkori értelmezésének helyességét is. Elutasították a bibliai szövegnek négyféle értelmét, állítván, hogy csupán csak egy létezik, mely a szövegösszefüggéstől függően lehet szó szerinti vagy átvitt értelmű. A Biblia ilyenén megközelítése kétséggé tette a skolasztikus teológusok teljes tudományfelfogását, ők ugyanis a Bibliát olyan kijelentések tárházának tartották, amely tartalmazza a logikus teológiai rendszerek kialakításához szükséges elemeket.

Miután Luther színre lépett, ő a humanisták érvelését végigvitte a logikai végkövetkeztetésig: ha valóban vissza akarunk menni a kereszténység eredetéig, vagyis Jézus és az apostolok legrégebbi és leghitelesebb tanúságtételéhez, akkor vissza kell térnünk a Bibliához. Luther szerint tehát az egyház számára a tekintély egyedüli legitim forrása az Írás (sola Scriptura). Nemcsak arról van szó, hogy a Biblia tartalmazza az apostolok

romlatlan tanítását, hanem arról is, hogy azt a Szentlélek ihlette; ezért messze megbízhatóbb, mint bármely más író munkája, álljon időben bármilyen közel az apostolok korához. És bár Luther elutasította a hagyományt, mint az egyház tekintélyének forrását, a hátsó ajtón újra becsempészte azt. Érvelése szerint néhány egyházi hagyomány mégis legitim, mert pontosan visszaadja és összegzi az Írás tanításait. Ezek tekintélye nem abszolút, hanem másodragú, mert alapjuk a Biblia hiteles tanítása. Luther ilyeneknek tartotta például a hitvallásokat, noha azok szó szerint nem találhatók meg a Szentírásban.

Kulcskérdés volt a Biblia értelmezése. Akárcsak a humanisták, Luther is úgy tartotta, hogy a Szentírás igéinek csak egyetlen jelentése van: általában szó szerinti az Újszövetség, és átvitt értelem az Ószövetség esetében. Ahhoz, hogy a nem egészen világos tanítás értelmét megfejtjük, segítségül kell hívnunk a Szentírás azon tanításait, amelyeknek a jelentése egyértelmű. Luther számára a Szentírás legvilágosabb tanítása a Krisztus általi üdvösség volt, kegyelemből, hit által; ez volt Luther számára a górcső, mellyel a teljes Biblia értelmét vizsgálta. Bízott ugyanakkor a Szentírás világosságában is, ami azt jelenti, hogy az Írás eléggé egyértelmű ahhoz, hogy az emberek megértsék üzenetét. Ebből az is következik, hogy mindenkinek joga van tanulmányozni a Bibliát (s így, persze, megérteni, hogy Luthernek igaza van). A wartburgi várban, miközben távolról irányította a wittenbergi reformot, és közben különféle traktátusokat, értekezéseket és hasonló műveket írt, Luther a Bibliát is lefordította németre. De hamar rá kellett jönnie, hogy nem mindenki ért egyet Írás-értelmezésével, és így arra kényszerült, hogy visszaforgassa a filmet, és arra az

álláspontra helyezkedjen, hogy csak a bibliai tanulmányokban képzetek (tehát a lelkipásztorok és teológusok) értelmezhetik megbízhatóan a Bibliát. Ekkor viszont már túl késő volt, a szellem kiszabadult a palackból. A protestantizmus pillanatok alatt egymással versengő csoportokká töredezett szét. Ezt a kérdéskört a további fejezetekben vizsgáljuk meg.

A hit titkai

Bár napjainkban a protestantizmus megjelenését leginkább a Luther és más protestáns reformátorok által népszerűsített vallási nézetekhez kötjük, hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy ez a reformációnak csak az egyik vetülete, még ha a legfontosabb is. Tulajdonképpen valamennyi protestáns vezető elismerte, hogy a vallás több mint pusztán egyházi tanítás, benne van a liturgikus gyakorlat is. Ma az amerikai evangéliumi keresztények hajlamosak azt gondolni, hogy amit az istentiszteleten teszünk, az többé-kevésbé ízlés kérdése, és hogy Istent nem érdekli különösképpen, mit teszünk ott; nekünk kell megéreznünk azt, hogy mindez áldásunkra van. (Ezt másként gondolja több olyan protestáns felekezet is, melyek mélyebben gyökereznek a reformáció hagyományaiban, mint pl. az anglikán/episzkopális, a lutheránus és néhány református egyház.) A tizenhatodik században az efféle gondolatokat szentségtörésnek vagy istenkáromlásnak tekintették volna: az istentiszteletnek Isten tiszteletét kellett szolgálnia, nem azt, hogy mi jól érezzük magunkat azon. Az istentiszteleten, persze, jól érezzük magunkat, de azért, mert ott Isten igazsága